

Kaotatud ja leitud: tükike 17. sajandi ajalugu Vesneri mõisa maadelt

Erki Russow, Kalev Jaago*

Viimase tosina aasta jooksul on seadusest lähtuvalt muinsuskaitseameti hallata üks aina Venam populaarsust koguv, kuid samas alatihti vaidlusi tekitav harrastus – esemete hobitsemine maastikul. Koolitatud ja loaga huviliste arv on nüüdseks ületanud ameti haldusvõimekuse ning uute avastatud muististe kaitse alla võtmise kõrval jääb vahendite nappuse tõttu vajaka ka üle antud leidude kultuuriväärtuse hindamise jõudlusest.¹ Selle kõrval tekitab probleeme avastatud leiukohtade „arheoloogilise tervise“ tagamine, sest iga maapõuest nopitud eseme tõttu võib paiga tulevane uurimine olla vähem tulemuslik: kõik leiud on tükid suuremast pildist, mille kokkupanek sõltub kogutud teabe kvaliteedist. Sestap tuleb tõdeda, et siin-seal ajakirjanduses² väljendatud mure detektorismi pahupoole kohta väärib tõesti kõrgendatud tähelepanu ja ühel või teisel moel kaasamõtlemit.

Kahtlemata leiab halva kõrval ka head ning koostöö seadusekuulekate leidjatega aitab meie muinasmaastike kihistusi oluliselt mitmekesisemaks muuta, olgu selleks pronksiaja asustus või rauaaegne metallitöö. Samas pakub uut ja huvitavat ka ajaloolise aja aines ning argipäevase ainelise kultuuri (nt. mündid, tööriistad, relvad jms.) sekka satub aeg-ajalt esemeid, mis tõusevad teiste seast eriliselt esile. Üks selliseid asju on mullu suvel Tartumaal Vesneri mõisasüdame naabrusest avastatud kuldsõrmus (ill. 1).

Kui kõrvale jätta 16.–17. sajandi sõdade aegsed peitleiud, siis ei ole kesk- ja varauusaegsed väärismetallist ehted, eriti kullast eksemplarid, Eestis väga sagedased avastused. Kas selle põhjus on valikuline kultuuripärandi üleandmine leidjate poolt või lihtsalt hinnalisema ainese kasinam³ sattumine arheoloogilisse konteksti, pole üheselt selge, kuid Vesneri leiule samaväärseid avastusi jõuab uurija lauale pigem harva. Viimased olemuselt lähedased kuldesemed

Ill. 1. Vesneri mõisa lähedalt leitud pitsat-sõrmus (TÜ 3061). Foto: Jaana Ratas

* Erki Russow (1974), PhD, vanemteadur, Tallinna Ülikooli arheoloogia teaduskogu, Rüütli 10, 10130 Tallinn, erki.russow@tlu.ee; Kalev Jaago (1965), arhivaar, Rahvusarhiiv, Nooruse 3, 50411 Tartu, kalev.jaago@ra.ee

¹ Probleemist lähemalt: T. Kurisoo, M.-L. Posti, N. Kangert, K. Karro. Public finds in 2021: marshalling new data, managing ongoing challenges. – *Archaeological Fieldwork in Estonia, 2021*. Koost. ja toim. E. Russow, A. Haak. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Tallinna Ülikool, Tartu Ülikool, 2022, lk. 263–296.

² V. Lang. Isamaa on hädaohus – meie ajalugu hävitatakse. – *Postimees*, 30.04.2022.

³ Kui tutvuda Tallinna hiliskeskajsete ja varauusaegsete testamentidega, siis pole ei kuldsõrmuse ega kullast pitsat-sõrmuse omamine ja pärimine siiski midagi erakordset (vt. nt. R. Seeberg-Elverfeldt. *Revaler Regesten, Band III. Testamente Revaler Bürger und Einwohner aus den Jahren 1369–1851*. (Veröffentlichungen der Niedersächsischen Archivverwaltung, Heft 35.) Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1975.

pärinevad Tallinnast 2008. ja 2018. aasta arheoloogilistelt kaevamistelt⁴ ning Piritalt(?),⁵ lisaks oluliselt varasemast ajast pärinev kuldvõru Saaremaalt Urest.⁶ Seda rohkem pakub päevalgele tulnud ese rõõmu, kui leiu suurepärase säilivuse ja kõrge esteetilise väärtuse kõrval õnnestub välja selgitada taustalugu ehk panna ta tavapärasest märksa enam „kõnelema“. Vesneri pitsatsõrmus annab selleks hea võimaluse ning tänu leidja eeskujulikule tegutsemisele on meie arheoloogiakogudesse lisandunud tükike huvitavat varauusaegset esemelist kultuuri. Järgnevalt esitame põgusa ülevaate sõrmuse leiukohast, esemest endast ning selle algse omaniku kohta teada olevast eluloolisest andmestikust. Loodame, et selle juhuleiu esitelu kinnitab lugejale veel kord,⁷ et ainult eri osapoolte koostöös õnnestub meil rikastada oma ajalugu, selmet jätta väärisesemed mõne erakogu tummaks tunnistajaks.

Leiukohast

2022. aasta juulis otsinguvahendiga leitud kuldsõrmus avastati Tartumaalt Vesneri küla läbiva Aovere-Luunja maantee lõunaküljelt, tänapäeval põllumaana kasutatavalt alalt. Vahele leiukoht on esmapilgul mittemidagiütlev, sest kõnealusele kinnistule ei jää ühtegi tänast ega endist hoonet ning sama seis näib tagasi ulatuvat vähemalt viimase pooleteise aastasaja taha: 19. ja 20. sajandi alguse kaardimaterjali (ill. 2) järgi asus siin kas põld või heinamaa. Ent kui heita pilk üle 20. sajandi teisel poolel ehitatud maantee, siis jääb siit kolmesaja meetri kaugusele Vesneri mõisa süda ühes hooneid ümbritsenud pargialaga. Sealt tasubki otsida kuldehte võimalikku omanikku.

Ajaloolised teated Vesneri mõisa kohta on üpris mitmekesised, kuid suhteliselt hilised. Kirjalikesse allikatesse ilmub mõis esimest korda 16. sajandil, kui 1532. aasta 18. oktoobri piirikirjas nimetatakse mõisa omanikuna Diedrich Weszlerit.⁸ Ilmselt tuletati Weszleri nimest edaspidi ka mõisa nimi: paralleelselt olid kasutuses Weblershof ja Wessnershoff.⁹ Täpsem omandilugu algab siiski alles 17. sajandiga. Nimelt sai Rootsi kuninga Gustav II Adolffi 1. veebruari 1626. aasta kinkekirjaga Vesneri mõisa ja Tartu asuva maja omanikuks – tänu-täheks teenistuse eest! – Tartu pastor Christian Schrapfer, kes oli Riia linna asehalduri ja Liivimaa sõjakomissari Adam Schrapferi isa.¹⁰ Schrapferitele kuulus mõis peaaegu poolsada aastat, siis liikusid valdused 11. septembril 1673 ostulepinguga Tartu bürgermeistri Andreas Fritzbergi nimele.¹¹

Bürgermeister Fritzbergil ei õnnestunud kinnisarvast kaua rõõmu tunda, sest ta suri juba 1674. aasta mai lõpus¹² ning mõis jäi pärijatele – esmalt lesele Sibilla (Sybilla/Sibylla) Dref-

⁴ E. Russow, V. Kadakas, K. Kaju. Varauusaegne kuldsõrmus Tallinnast. – Ilusad asjad. Tähelepanuväärseid leide Eesti arheoloogiakogudest. Koost. ja toim. Ü. Tamla. Muinasaja Teadus, 21. Tallinn, lk. 245–268; E. Russow, K. Randoja, R. Bernotas, A. Tvauri, R. Rammo, M. Reppo, J. Ratas, J. Kreem, L. Lõugas. A late medieval treasure trove of Tallinn. Salvage excavations of the 15th-century landfill between the Jahu and Väike-Patarei streets. – Archaeological Fieldwork in Estonia, 2018. Koost. ja toim. E. Russow, A. Haak. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Tallinna Ülikool, Tartu Ülikool, 2019, lk. 185–218.

⁵ I. Leimus. Piritatunnade uus sõrmus? – Pühakud, piiskopid, linnad ja linnused. Ajarännakuid kesk- ja varauusaega. Uurimusi Jaan Tamme auks. Koost. ja toim. E. Russow, V. Lang (Muinasaja Teadus, 27). Tallinn, Tartu: Tallinna Ülikool, Tartu Ülikool, 2018, lk. 245–252.

⁶ M. Mägi. Scandinavian chieftains in Saaremaa? Archaeological investigations in Ure, a probable Roman Period sacrificial place. – Archaeological Fieldwork in Estonia, 2020. Koost. ja toim. E. Russow, A. Haak. Tallinn: Muinsuskaitseamet, Tallinna Ülikool, Tartu Ülikool, 2021, lk. 73–90.

⁷ Vt. nt. ka E. Russow. Veel kaks Pirita sõrmust? – Tuna 2021, nr. 1, lk. 117–120.

⁸ Livländische Güterkunden (aus den Jahren 1501 bis 1545), herausgegeben von Dr. H. von Bruiningk. Riga: A. Gulbis, nr. 563. Dokumendi pöördel on mõisa nimena kirjas *Wetzszerszhoff*.

⁹ M. Kallasmaa jt. Eesti kohanimeramat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016, lk. 751: „Vesneri“.

¹⁰ RA, EAA.1395.1.2.

¹¹ RA, EAA.1395.1.1.

¹² RA, EAA.995.1.259, l. 142.

Ill. 2. Sõrmuse leiukoht kinnistu täpsusega Eesti Vabariigi topograafilisel kaardil (1923–1935). Kuvatõmmis: Maaameti kaardiserver

file,¹³ siis lastele, kuni lapselaps Augusta Helena Fritzberg († 26.2.1727) kirjutab koha abikaasa Ernst Vollrad von Gyllenschmidti nimele. Viimane abiellus uuesti ja jättis mõisa oma samanimelisele pojale esimesest abielust,¹⁴ sedakaudu suundus mõis edasi von Wrangellide (1753¹⁵), von Schultzide (1783), von Oettingenide (1808) ja lõpuks von Strykide (1842) perekonna kätte.¹⁶ Milline on leitud kuldsõrmuse seos mõisaomanikega, saab aga selguda vaid selle pitsatsiaal kujutatud vapi analüüsi tulemusel.

Pitsatsõrmusest

Kaalult veidi rohkem kui viiegrammine ja umbes 18-karaadilisest kullast¹⁷ Vesneri pitsatsõrmus on oma olemuselt tüüpiline varauusaegne kuldehe: samalaadseid vapikiviga sõrmuseid kasutati 16.–18. sajandi Euroopas laialdaselt ning nende tarvitamine jätkus mõnevõrra tagasihoidlikumal kujul hiljemgi.¹⁸ Sõrmuse tegumood võimaldab valmistamisega isegi täpsemalt määratleda: selle õlaosale graveeritud taimornament vastab klassikalisele 16. sajandi teise poole, 17. sajandi teostusele ning, mis veelgi olulisem, taimeväärtide vahelise pinna musta emailiga täitmine ilmus kullasseppade töövõtete sekka 17. sajandi keskpaiku.¹⁹ Niisiis võis Vesneri leid valmida millalgi pärast 1650. aastat. Seda oletust toetab ka Tallinnas Vabaduse väljaku ühest arvukaist jäätmeaukudest avastatud kuldsõrmus (ill. 3), mis on oma teostuselt üpris sarnane. Vabaduse väljaku sõrmuse dateerisime esemeanalüüsiga 1650.–1670.

¹³ R. A. von Lemm. *Dorpater Ratslinie 1319–1889 und das Dorpater Stadtamt 1878–1918*. Ratspersonen, Beamte und Angestellte des Rats und des Stadtamts von Dorpat von 1319–1918. (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ost-Mitteleuropas, 48.) Marburg/Lahn: Herder-Institut, 1960, lk. 66.

¹⁴ L. von Stryk. *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands*. I Th. Dorpat: C. Mattiesen, 1877, lk. 50.

¹⁵ RA, EAA.1395.1.16.

¹⁶ RA, kinnistute register (<https://www.ra.ee/apps/kinnistud/>): Vesneri mõis.

¹⁷ XRF-analüüsi järgi sisaldab sõrmus kulda 77%, hõbedat 15% ja vaske 7% ulatuses. Ragnar Saage (TÜ) autoritele 18.11.2022.

¹⁸ F. Lindahl. *Symboler i guld og sølv*. Nationalmuseets fingerringe 1000–1700-årene. (Nordiske Fortidsminder. Serie B, Bind 21.) København: Det kongelige Nordiske Oldskriftselskab, 2003, kat. nr. 396–409.

¹⁹ A. Ward, J. Cherry, C. Gere, B. Cartlidge. *Der Ring im Wandel der Zeit*. Erlangen: Karl Müller Verlag, 1987, lk. 92.

Ill. 3. Arvatavasti Johann Baggehufvudtile kuulunud kuld-sõrmus (AI 6860 IV: 200), leitud 2008. aastal Tallinnast Vabaduse väljaku arheoloogilistel uuringutel. Foto: Ülle Viska

Ill. 4. Vesneri kuldsõrmuse pitsatkivil olev vapp. Foto: Jaana Ratas

aastatesse ning see võis maapõue sattuda hiljemalt 1680. aasta paiku, kas vahetult enne või pärast arvatava omaniku Johann Baggehufvudti surma († 1680).²⁰ Sama ajamäärangu kasuks kõneles ka kaasleidude kontekst, kuid Vesneri sõrmuse kui juhuleiu puhul meil sarnast teotavat määramiskeskonda ei ole, sestap tuleb täpsemaks dateerimiseks tuvastada pitsatkivil kujutatud vapp.

Arvatavasti oonüksist pitsatkivi (mõõtmed 9,3 × 8,1 mm) peale on graveerija sisse lõiganud selge vapikujutise, mille lugemine pole ülearu keeruline. Vapp (ill. 4) sisaldab lihtsaid heraldilisi elemente. Keskse motiivi moodustab ümmargune vapikilp, millel esmapilgul seletamatu²¹ mügarik kolme liiliaga. Vapikilbi kohalt leiame kotkatiibadega kiivri ning tiibade välisküljelt peegelpildis tähed „F“ ja „I“ ehk pitserikujutisel initsiaalidena „I F“. Vapipildi suhteline lihtsus võiks viidata uue või madalama tasandi aristokraadisuguvõsale, kes polnud aadlimatriklisse kantud, või isegi ülemkihti imiteerida üritavale perekonnale. Seda oletust kinnitab tõik, et ei 19. sajandi lõpus koostatud Balti vapiraamatust²² ega Rahvusarhiivi aadlivappide andmebaasist²³ me säärast märgist tõepoolest ei leia. Ent teotudes vapil esitatud initsiaalidele, õnnestub sõrmuse endine omanik samm sammu haaval siiski välja selgitada.

Kaaludes tähekombinatsiooni „I F“ taha peituvat isikut *resp.* perekonda, tuleb esimesena pähe 1673. aasta Vesneri mõisa ostu-müügileping. Sellel oli mäletatavasti kaks osapoolt – müüja Adam Bernhard Schrapfer ning ostja, Tartu bürgermeister Andreas Fritzberg. Sõrmuse tüpoloogiline ajamäärang ning perekonnanime esitähntunduvad sobivat, seega, kas tegu on mõne teise Fritzbergide suguvõsa esindajaga (Johannes, Johann, Jakob, Jöran, vms.)? Vaadeldes ostu-müügilepingu²⁴ juures olevat Andreas Fritzbergi pitserit, tuleb mõnda, et

²⁰ E. Russow, V. Kadakas, K. Kaju. Varauusaegne kuldsõrmus Tallinnast, lk. 262.

²¹ Algselt ekslikult tõlgendatud kui vaas, E. Russow. Sõrmus Tartumaalt Vesneri külast Suure-Uku katastriüksuselt (79403:004:0192). Ekspertdihinnang. Tallinn, 2022, lk. 5.

²² C. A. Klingspor, A. M. Hildebrandt. Baltisches Wappenbuch. Wappen sämtlicher, den Ritterschaften von Livland, Estland, Kurland und Oesel zugehörigen Adelsgeschlechter. Stockholm: F. & G. Beijer, 1882.

²³ <https://www.ra.ee/apps/vapid/index.php?act=gen&lang=et> (viimati vaadatud 17.11.2022).

²⁴ RA, EAA.1395.1.1. Lepingust tehtud foto leiab huviline Rahvusarhiivi digiteeritud arhiiviallikate veebikeskkonnast Saaga, https://www.ra.ee/dgs/_display.php?web=.saaga_laiendus1.pargament&fns=EAA.1395.1.1&pg-n=&img=eaa1395_001_0000001_00001_x.tif&tpl=zoomify&hash=c16f2c02c7c4a4b54c2b741f49b76cf3 (viimati vaadatud 17.11.2022).

Ill. 5. Johan Fritzbergi pitser 14. juunil 1691 allkirjastatud kinnituskirjal (RA, EAA.995.1.2469, l. 357). Foto: Andres Kiho

Ill. 6. Johan Fritzbergi pitser Andreas Fritzbergi pärijate võlanõudeprotsessi dokumendil 1694. aastast (TLA, 230.4-1.27, fol. 234–247). Foto: Ervin Sestverk

vapiväljad pole kaugeltki sarnased – Andrease vapil on hoopis torn (?), kiivrit ehivad sarved ning nende vahel täht.

Ent Rahvusarhiivi andmekogudes jälgi ajades leiame 17. sajandi Fritzbergide seast veel ühe, sedakorda märksa paremini sobiva isiku. See on Johan Fritzberg, kelle nimi tuleb ette sama aastasaja lõpukümnendite dokumentides. Johan Fritzbergi vapi saame omakorda kätte Max Mülleri 1930. aastatel publitseeritud Vene Läänemere-provintside linnakodanike ja immatrikuleerimata aadliperekondade vappide kataloogist. Selle teose pagineerimata jätkuköites²⁵ on märksõna „Fritzberg“ all esitatud kaks vappi: „Fritzberg I“ pildil kujutatakse tasapinnal asetsevat kolme liiliat ning tiivulise kiivri külgedel esinevad initsiaalid „I“ ja „F“. Teisel, „Fritzberg II“ kujutisel, näeme aga kolme liiliaga küngast või mäge, mis on tõenäoliselt viide perenime teisele poolele. Samas puuduvad pildilt initsiaalid, kuid kataloogisissekande kommentaaris on eesnimelühendina antud „Joh“. Kui aga võrrelda Mülleri „Fritzberg II“ vapikujutist Johan Fritzbergi allkirjastatud originaaldokumendiga,²⁶ siis selgub, et tegelikult on ka sellel (ill. 5) samad nimetähed – järelikult ongi viimane Vesneri pitsatsõrmuse omanik. Siinkohal on veel oluline nentida, et Müller on vapid esitanud ajaliselts vales järjekorras: kadunud Andreas Fritzbergi pärijate kohtuvaidlusega seotud „Fritzberg I“ pitseriga (ill. 6) kinnitatud dokument²⁷ allkirjastati 1694. aastal, „Fritzberg II“ kinnituskiri signeeriti 14. juunil 1691. Lisaks ei piirdu Mülleri eksimused ainult initsiaalide unustamisega: ekslik on ka „Fritzberg I“ kujutis, sest esitatud pildi kõrvutamisel originaaldokumendiga tuleb välja, et tegelikult kattuvad mõlemad omavahel kuni viimse detailini. Kuid kes oli Johan Fritzberg ning kuidas seletada sõrmuse sattumist mõisapõllule?

²⁵ M. Müller. Beitrag zur baltischen Wappenkunde: die Wappen der bürgerlichen und im Lande nicht immatrikulierten adligen Familien der früheren russischen Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Kurland (jetzt Lettland und Estland). Fortsetzung, unter Mitwirkung der Livländischen Genealogischen Gesellschaft zu Riga gesammelt und nach den Originalsiegeln gezeichnet von Max Müller, Oberförster. Riga: Ernst Plates, 1934.

²⁶ RA, EAA.995.1.2469, l. 357.

²⁷ TLA, 230.4-1.27, fol. 234–247. Müller nimetab Johan Fritzbergi sellele dokumendile viidates bürgermeistriks, ent see ei vasta tõele: assessor Johan Fritzberg esindab vaidluse all olevas võlanõudes õndsas bürgermeistri Andreas Fritzbergi pärijaid.

Omanikust ja tema sõrmuse saatusest

Johan Fritzberg pärines 17. sajandi keskpaigas Rootsist Liivimaale tulnud suguvõsast. Tema isa Andreas Fritzberg (ka Fridzberg, Fri(d)bergius) saabus siia Västergötlandist, et õppida hiljuti asutatud *Academia Gustaviana*'s. Matrikli järgi immatrikuleerus Andreas ülikooli 1642. aasta juunikuus ning õpingud kestsid 1653. aasta alguseni. Andrease suhe akadeemiaga ei katkenud edaspidigi, sest järgnevalt tegutses ta ülikooli sekretärina ning ilmselt mingil määral ka õppejõuna.²⁸ Tartusse jäigi ta kuni surmani, abielludes siinse raehärra Johannes (Hanns) Dreffi tütre Sibillaga,²⁹ soetas maja Õuekohtu hoone vastas Karu platsi ääres³⁰ ning asus hiljemalt 1662. aastal bürgermeistri ametivande andnuna linna teenistusse.³¹ Sellest abielust sündis mitu last, kellest teada on Christina,³² Andreas³³ ja Johan. Näib, et vanem Andreas oli linnaasjade kõrval tegus ka isikliku heaolu eest seismisel, sest ta rentis Tartu linnamõisat Sootagat ning linna valdusi Kursi kihelkonnas. Vesneri mõisaostust (6000 rtl.) vaba raha 680 rtl. laenas bürgermeister 1674. aastal Tallinna kaupmehele Arend von Husenile, saades hüpoteegiks viimase maja Viru tänaval. Võla tagasi saamine jäi parkümmend aastat hiljem poeg Johani õlule.³⁴

Johanit puudutav biograafiline teave ei ole ülemäära suur, kuid arvatavasti õnnestub seda tulevikus avardada. Praegu teame, et ta sündis eeldatavasti 1660. aastate lõpus ning enne ülikooliteekonna algust õppis Riia lütseumis (immatrikuleerus 13.03.1684). Edasine haridustee viis Johani suure tõenäosusega mõne aristokraadi saatja või kaaslasena Uppsala ülikooli (imm. 18.05.1686 õigusteaduskonda), peatselt Oderi-äärsesse Frankfurti (imm. 8.07.1686), siis Madalmaadesse Franekeri ülikooli (imm. okt. 1689), jõudes lõpuks tagasi sünnilinnas, kus kanti üliõpilaste nimekirja 29. jaanuaril 1692. Juba sama aasta detsembris võeti ta Tartu linnakodanike sekka ehk oli oma ülikooliõpingud lõpetanud. Tartusse ei jäänud ta siiski kauaks: umbes 1694–1698 tegutses Johan Fritzberg Riias linnusekohtu assessorina.³⁵ Samas on Fritzbergi huvitaval kombel mainitud Tartu, mitte Riia haritlaste

²⁸ A. Tering. *Album academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632–1710*. (Publicationes Bibliothecae Universitatis Litterarum Tartuensis, V.) Tallinn: Valgus, 1984, nr. 472; A. Buchholtz. *Verzeichniss sämtlicher Professoren der ehemaligen Universitäten zu Dorpat und Pernau und der academischen Beamten. – Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's*. Bd. 7, H. 1. Riga: Nicolai Kymmels Buchhandlung, 1853, lk. 176.

²⁹ Sugulusside on oletuslik, tuginedes kaudsetele andmetele: Hanns Dreffil oli tütar Sophia (R. A. von Lemm. *Dorpater Ratslinie 1319–1889 und das Dorpater Stadtamt 1878–1918*, lk. 57), kes abiellus hilisema bürgermeistri Johann von Brömseniga (R. A. von Lemm. *Dorpater Ratslinie 1319–1889 und das Dorpater Stadtamt 1878–1918*, lk. 51). Andreas Fritzberg tundis mõlemat, olles neile 31. augustil 1652 abiellumise puhul pühendanud pulmaluuletuse, vt. K. Kaju, 17. sajandi esimese poole Tartu ja Tallinna muusikalistest pulmaõnnitlustest. – *Res Musica*, 11. Tallinn, 2019, lk. 40.

³⁰ SE/KrA/0406/28/008/018. 1638. aasta kaart, mida on hiljem täiendatud krundiomanike nimedega.

³¹ A. Tering. *Album academicum*, nr. 207; 8. jaanuaril 1662 antud ametivanne: RA, EAA.995.2.5946.

³² Tütar Christina abiellus 9. septembril 1679 Rootsia sõjaväelase leitnant Antonius Wulffiga, vt. *Hochzeitlicher Blumen-Krantz, welcher, dem ... Herrn H:rn Antoni Wulff, ihro königl. May:tt zu Schweden wollbestalten Lieutenant zu Fuß, und der ... Jungfrau I. Christina Fritzberg sehl. H:r Bürgermeisters eheleiblichen Jungf. Tochter zu sonderbahren Ehren, von untergesetzten in des listigen Astrilds grünendem Kreutergarten gegen den 9. Septembr. geflochten, an welchem Tage die jungen Brautzleüte zu Dorpat bey hoher und niedriger Stands-Personen Gegenwart, mit großer Pracht die Eheverlobnüs in völligen Ehestand, vermittelst Priersterlicher Einsetzung zu mutieren, angesetzt und verordnet hatten*. Abo: Johan Winter, 1679. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:bi:me:I00090267000> (viimati vaadatud 17.11.2022).

³³ R. A. von Lemm. *Dorpater Ratslinie 1319–1889 und das Dorpater Stadtamt 1878–1918*, lk. 66. Kapten Andreas Fritzberg langes Tartus 28.06.1704 esimesel suuremal ja ebaõnnestunud väljatungil Jakobi värava juures (RA, EAA.1253.3.1, l. 61).

³⁴ RA, EAA.1.2.552, l. 158.

³⁵ A. Tering. *Album academicum*, nr. 1268; A. Tering. *Lexikon der Studenten aus Estland, Livland und Kurland an europäischen Universitäten 1561–1800*. Köln: Böhlau, 2018, nr. 1875.

kataloogis³⁶ – ilmselt viibis ta sagedasti lapsepõlvepaigus, sest Vesneris on ta 1697. aasta 18. märtsil signeerinud kirja Tartu raele, milles lubab kasutada talupoega Metsa Mikku kolm aastat kupjana.³⁷ Kas ja kuidas kulges tema elurada edaspidi, selle kohta puuduvad meil praegu lähemad andmed.

Ülaltoodud teateid vaagides võib arvata, et „I F“ initsiaalidega pitsatsõrmus pärineb 1680. aastate lõpust Riia lütseumi järgsest ajast, mil Johan oli Euroopas akadeemilisel õpingureisil. Kindlasti valmis sõrmus enne 1691. aasta juunit, sest just sellesama sõrmusega kinnitati ülalmainitud „Fritzberg II“ dokument – pitsatkivil „I“ kohal olev tagasihoidlik deformatsioon on nähtav ka pitseril. Sama sõrmust kasutati ka „Fritzberg I“ ürikul, samuti 1697. aasta kirja kinnitamisel. Seega jäi Johan Fritzberg oma sõrmusest ilma millalgi pärast 1697. aastat. Samas jääb õhku küsimus, kust võttis Müller „Fritzberg I“ kujutise (avaldas vigase ümberjoonistuse?), kui tema viidatud dokumentide kontrollimisel selgus, et mõlemad pitserid on sama sõrmusega vajutatud.

Keerule on ka hinnata, mis ajendeil sattus see pitsatsõrmus Vesneri mõisa maadele. Olemasoleva info põhjal teame, et 1690. aastatel kuulus mõis Fritzbergidele, kas endiselt bürgermeistri lesele Sibillale, nende vanemale pojale Andreas juniorile³⁸ või isegi Johanile – arvestades eelviidatud 1697. aasta lubakirja. Olgu sellega kuidas on, kuid mingil hetkel läksid kullast pitsatsõrmuse ning tema omaniku teed lahku. Mis selle taga peitub, jääb ilmselt alati oletuslikuks, kuid tuginedes tüüpstsenaariumitele, võib välja pakkuda paar võimalust.

Kui alustada lihtsamast, siis n.-ö. tavalahendusena seostatakse kultuurmaastikult leitud sõrmuseid hooletusega, need on maha kukkunud kinda käest võtmisel või pudenenud kaelast-mütsilt. 17. sajandi lõpu kontekstis võib viimase välistada, sest kuldsõrmuse jõukuse märgina kaelas või peakattel eksponeerimine kuulus rohkem 16. sajandi algupoole kõrgaristokraatia kombestikku.³⁹ Pealegi oli pitsatsõrmus isikutunnistus, mistõttu kandis omanik seda sageli parema või vasema käe väikses sõrmes. Seal tasub otsida ka Vesneri leidu, sest oma läbimõõdult (Ø 15 mm) sobib ta meesterahva sõrme. Nii on ühe seletusena mõeldav, et sõrmus lahkus omanikust mõnel ratsasõidul või jalutuskäigul – ajaloolised teed jäävad küll lähikonnast mõnevõrra kaugemale, kuid liikumine ei piirdunud ainult sissetallatud radadega.

Teise, samavõrd tõese seletuse järgi sattus kuldsõrmus oma leiupaika hoopis algsest keskkonnast teisaldamise tõttu. Nii pole arheoloogilistel uuringutel harvad juhtumid, kus pitsatsõrmuseid või pitsateid leitakse omaaegsetest käimlatest. Inimliku õnnetuse – juhusliku kaotamise – kõrval on selle taga ka eseme tahtlik eemaldamine tavakasutusest, vältimaks pitsati kui tuvas-tamisvahendi sattumist valedesse kättesse. Üldjuhul on ese siis ka lõhutud, nt. tükkideks lõigatud või pitsativäli rikutud, kuid mitte alati. Väärismetallist esemete puhul eelistati üldjuhul asjad ümber sulatada, nõnda tuleks ka antud juhul sõrmuse sihilik käimlasse viskamine välistada.

Kuid mis seob mõisakäimlat ning põllumaad? Vastus on lihtne. Nii nagu linnamajade juures, käis ka mõisamajapidamistes käimlate puhastamine sama moodi: kiviseintega latriine tühjendati regulaarselt ning nende sisu toimetati lähemal või kaugemal asuvaile põldudele. Viimaste aastate 16.–17. sajandi sõrmuse ja pitsatileidudest võib sellise tegevusmuutriga seostada mitmeid esemeid, näiteks hõbesõrmust Harjumaalt Kumnast või pitsatit Raplamaalt Adilast.⁴⁰ Selliseid varauusaegse talurahva ainelise kultuuri seisukohast anomaalseid ning

³⁶ Dorpatum In Livonia Literatum, anno M.DC.XCVIII. exhibitum. Dorpati, Johannes Brendeken. <http://hdl.handle.net/10062/18457> (viimati vaadatud 17.11.2022).

³⁷ RA, EAA.995.1.2475 nr. 69.

³⁸ Nende omavaheline side oli ilmselt hea, sest Tartu Jaani kiriku kirikuraamatu järgi oli Johan 1697. aasta veebruaris vaderiks Andrease pojale Johan Andreasele (RA, EAA.1253.3.1, l. 28).

³⁹ S. Hindman. *The Fashioned Hand: Historic Finger Rings*. Paris, Chicago, New York: Les Enluminures, 2018.

⁴⁰ E. Russow. *Sõrmus Harjumaalt Harku vallast Kumna külast Allikapõllu katastriüksuselt* (19801:012:0113). Ekspertiinnang. Tallinn, 2020; E. Russow. *Pitsat Raplamaalt Adila külast katastriüksuselt* 31701:001:1131. Ekspertiinnang. Tallinn, 2020.

oluliselt kõrgema staatusega omanikele osutavaid esemeid on aga mõisate lähiümbrusest (500–1000 m) leitud mujalgi. Sestap tundub vähemalt praegu kõige usutatavana lahendusena, et väärise lahkus peremehe juurest märkamatult ühe rutiinse tegevuse käigus.

Lõpetuseks

Hiljuti Tartu külje alt Vesnerist leitud 17. sajandi lõpu kuldsõrmus kuulub tüüpiliste varauusaegsete ehte hulka. Ehkki selliseid esemeid tuleb ette kõikjal Põhja- ja Läänemere äärses maades, on Vesneri pitsatsõrmus sarnaselt mujalt leitud pitsatsõrmustele ainulaadne, ühe konkreetse isikuga seostatav väärisasi. Esmapilgul juhuleiuna tõlgendatava ehte avaramasse raamistusse panek näitab, et tegelikult ei asu ka ilma vahetu kontekstita asjad niisama maastikul, vaid sellele saab tavaliselt anda põhjenduse – eeldusel, et ühes arheoloogilise leiuga on meieni jõudnud piisavalt algandmeid. Tartus sündinud ja samas ka ülikooli lõpetanud Johan Fritzbergile kuulunud sõrmus on üks sellistest erakordsetest asjadest, mille puhul õnnestub kokku viia ajalooline isik, temaga seotud kultuurmaastik ning arhiivist leida otseseid jälgi eseme kasutamisest. Ning kuigi uue kuldsõrmuse leidmine iseenesest ei anna Eesti ajaloo seisukohast pöördelisi teadmisi, on sellegipoolest tegemist põneva leiuga, mis pakub varauusaaja uurimisel huvi ühel või teisel moel. Jääb vaid loota, et ka edaspidi tuleb eeskujulike hobiotsijate teadliku tegevuse tulemusel päevavalgele samalaadseid põnevaid leide.

Artikli valmimisele aitasid hea nõu ja toega kaasa Katre Kaju (Rahvusarhiiv), Juhan Kreem (Tallinna Linnaarhiiv), Ivar Leimus (Eesti Ajaloomuuseum) ja Ragnar Saage (Tartu Ülikool). Vesneri kuldsõrmuse fotode eest võlgneme suure tänu Jaana Ratasele. Uurimistööd toetasid Eesti Teadusagentuuri projekt PRG29 ning Tallinna Ülikooli projekt TF/1222.